

ANADOLU'NUN ÜTOPIK KOMÜNİSTLERİ: ŞEYH BEDREDDİN, BÖRKLÜCE MUSTAFA, TORLAK KEMAL

7 Mart 2021

Yıldırım Koç

Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in adı geçtiğinde, birçok insan hemen Nazım Hikmet'in **Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı**'ndaki şu mısraları hatırlar:

Aydının Türk köylüleri,
Sakızlı Rum gemiciler,
Yahudi esnafları,
on bin mülhid yoldaşı Börklüce Mustafa'nın
düşman ormanına on bin balta gibi daldı.
Bayrakları al, yeşil,
kalkanları kakma, tolgası tunç
saflar
pâre pâre edildi ama,
boşanan yağmur içinde gün inerken akşama
on binler iki bin kaldı.
Hep bir ağızdan türkü söyleyip
hep beraber sulardan çekmek ağı,
demiri oya gibi işleyip hep beraber,
hep beraber sürebilmek toprağı,
ballı incirleri hep beraber yiyebilmek,
yârin yanağından gayrı her şeyde
her yerde
hep beraber!
Diyebilmek için
on binler verdi sekiz binini.

Nazım Hikmet 1936 yılında ilk basımı yapılan bu destanla Şeyh Bedreddin'i Cumhuriyet dönemi aydınlarına tanıttı. Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i, binlerce yoldaşlarıyla birlikte, sınıfsız ve sömürsüz bir dünya için canlarını vermiş kişiler olarak tanıdık.

Şeyh Bedreddin 1358 yılında Edirne yakınlarındaki Simavna'da doğdu. İyi bir eğitim aldı. Çağının önemli bilginlerinden oldu. Önemli devlet görevlerinde bulundu. Yaşamının son dönemlerinde en yakın arkadaşları, Börklüce Mustafa (Dede Sultan) ve Torlak Kemal (Hü Kemal) idi.

Bu yüzyıllar, hâlâ ortak mülkiyette olan bazı arazilerini güçlenen feodallere veya merkezi yönetimli devletlere kaptırmak istemeyen ve artan ekonomik sıkıntı ve baskılardan bunalmış köylü ve bazen kentli yoksulların ayaklanmalarıyla doludur. Bu ayaklanma potansiyelini eyleme dönüştüren veya zaten başlamış olan ayaklanmaların başına geçenlerin bir bölümü, eylemi ortaklaşmacı/iştirakçi bir amaca yönlendirmeye çalıştı.

Bu dönemde Anadolu ve Trakya'da yaşanan büyük siyasi kargaşa ve iç kavgalar, halkın yoksullaşmasına neden olmuştu. Börklüce Mustafa Karaburun'da beşbin kişiyle ayaklandı. Bazı başarıların ardından yenildiler ve katledildiler. Torlak Kemal de Manisa'da üçbin kişiyle ayaklandı. Onun ordusu da yenildi ve katledildi. Şeyh Bedreddin Deliorman'a geçti ve orada bir ayaklanma başlattı. En büyük destekçisi, Kalenderîlerdi (Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal de Kalenderî şeyhleriydi).

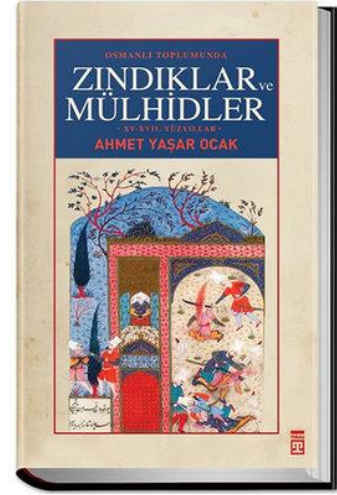
"İsyan sırasında Şeyh Bedreddin'i yakalayıp Osmanlı kuvvetlerine teslim edenler, başlangıçta onu destekleyen, ama kendilerine vaat edilen topraklar karşılığında ihanet etmekte de bir sakınca görmeyen işte bu Müslüman sipahiler ve Hıristiyan feodallerdir. Böylece taraftarlarının büyük bir kısmını kaybeden şeyh,

*müridleri olan Kalenderîler'le tek başına kalmış, bu dervişler Osmanlı kuvvetlerine canla başla karşı koyarak kanlarının son damlasına kadar şeyhlerine sadık kaldıklarını göstermişlerdir.” (Ocak, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar, 15.-17. Yüzyıllar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.175)*

Şeyh Bedreddin Osmanlı kuvvetleri tarafından gönderilen casusların yaptığı bir baskında yakalandı ve devlete isyan etmekten suçlu bulunarak, “kanı helal, malı haram” fetvasıyla 1416 yılında Serez’de idam edildi.

Nazım Hikmet, bu yapıtı nedeniyle bazı sol çevrelerde suçlandı.

Ekrem Babayef bu konuda şunları yazmaktadır: “Şeyh Bedreddin Destanı 1936 yılında basıldıktan sonra, Türkiye’de, bazı solcu geçinen aydınlar, Nâzım Hikmet’i milliyetçilikle suçlandırmaya kalkışmışlar, milli gurur duygusunun beynelmilelci proleterle yabancı olduğunu iddia ederek, Destan’ı Marksizme aykırı bir eser olarak vasıflandırmışlardı. Bu suçlamalar karşısında, Nâzım Hikmet, Destanına bir ‘Zeyl’ eklemek gereğini duymuş ve aynı yıl ‘Milli Gurur’ adını taşıyan bir broşür yayınlamıştı.” (Nazım Hikmet, **Bütün Eserleri**, Cilt 3, Sofya, 1968, s.471)

1. Kaynaklar-Yayınlar

Nazım Hikmet, bu destanı yazarken Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya) Efendi’nin 1925 yılında yayımlanan **Simavna Kadısı Oğlu Bedreddin** kitabından yararlandı. Destanın girişi şöyledir: “Darülfunun İlahiyat fakültesi tarihi kelâm müderrisi Mehmed Şerafeddin efendinin 1925-1341 senesinde Evkafı İslâmiye matbaasında basılan ‘Simavne kadısı oğlu Bedreddin’ isimli risalesini okuyordum.” (Nazım Hikmet, **Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı**, Dost Yay., Ankara, 1968, s.15)

Mehmet Şerefeddin Yaltkaya’nın çalışmasını, 1966 yılında basılan kitabında eleştiren A.Cerrahoğlu (Kerim Sadi) şunları yazmaktadır: “Şerafeddin Efendi, eserinin 25 inci paragrafında, Şeyh Bedreddin’in amacını araştırıyor: Şeyhin gayesi neydi? Müritlerden ve kendine inananlardan meydana gelen bir Hükûmet teşkil etmek ve memleketi bunların arasında bölüştürmek. Şeyh, haramı helâl yapmakla, İslâm dini karşısında, nebîlik iddia ediyordu. Şeyh’in doktrinine göre, toplumdaki bütün servete kamu tasarruf edecekti. Yiyecek, giyecek, at, inek ve öküz sürüleri ve toprak umumun ortak malı olacaktı.” (Cerrahoğlu, A. (Kerim Sadi), **Şeyh Bedreddin Meselesi**, Çığ Yay., İstanbul, 1966, s.40-41)

A.Cerrahoğlu, Şerafeddin Efendi’nin kitabından da şu alıntıyı yapıyor: “Erzak, melbusât (elbiseler, YK), mevaşî (davar ve sığırlar, YK) ve erâzî gibi şeylerin umumî mâl-i müşterek addedilmesini tavsiye eden Börklüce’nin kadınları bunlardan istisna etmesi, bizce, efkâr-ı umumiyeye karşı ihtiyar etmiş olduğu bir takiyye ve tesettürdür (gizlemedir, YK). (...) Şeyhinin Mustafa’ya bunu istisna ettirecek bir ders-i hususiyet vermediği muhakkaktır.” (Cerrahoğlu, A., a.g.k., 1966, s.43)

Şerefeddin Yaltkaya’nın çalışması Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa’yı suçlayan bir kitaptı. Suçlamanın temelini oluşturan iddia, Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa’nın ortaklaşmacı, işbirakçi veya komünizan bir düzen istemeleriydi. Bu iddiaların nasıl bir çarpıtma ürünü olduğu aşağıda ele alınacaktır. Nazım, ağırlıklı olarak bu yanlış iddialardan hareket ederek, “yarin yanağından gayri” herşeyin ortak olduğu bir düzen savunan bir Şeyh Bedreddin destanı yazdı.

Nazım bu kitabın yanı sıra, o tarihe kadar bu konuda yayımlanmış başka bazı çalışmaları da inceledi. Bezmi Nusret Kaygusuz’un **Şeyh Bedreddin-i Selçuki** kitabı 1920 yılında yayımlanmıştı (Bu kitap, 1957 yılında **Şeyh Bedreddin Simavenî** adıyla ve 2005 yılında **Şeyh Bedreddin** adıyla yeniden basıldı).

Nazım’ın destanı uzun süre yasaklandı.

1960’lı yıllarda **Yön Dergisi**’nin Nazım Hikmet’in şiirlerini basmasının ardından eski kitaplar yeniden gündeme geldi. Dost Yayınları N.Hikmet’in **Bedreddin Destanı**’nı yeniden yayımladı. Daha

sonra da Şeyh Bedreddin hakkında araştırma kitapları, romanlar ve bir oyun basıldı. Bunların büyük bölümü aşağıda sunulmaktadır.

Araştırmalardan bazıları: Kerim Sadi (A.Cerrahoğlu), **Şeyh Bedreddin Meselesi** (Çığ Yay., İstanbul, 1966). Abdülbâki Gölpinarlı, **Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin** (Eti Yay., İstanbul, 1966, İsmet Sungurbey'in önsözüyle). Cemil Yener'in 58 sayfalık incelemesi ve ayrıca Vâridat çevirisi, **Şeyh Bedreddin**, Vâridat, Elif Yay., İstanbul, 1970. Ernst Werner'in 1964 ve 1974 yıllarında yayınlanan iki makalesi, kendisiyle 1978 yılında yapılan bir söyleşiyle birlikte, 2006 yılında **Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa** adıyla Kaynak yayınları tarafından basıldı. Ernst Werner'in **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)** kitabında da Şeyh Bedreddin'e ilişkin bir bölüm vardır. Necdet Kurdakul, **Bütün Yönleriyle Bedreddin**, Döner Reklam Yay., İstanbul, 1977. Nedim Gürsel, **Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine**, Cem Yay., İstanbul, 1978. Vecihi Timuroğlu'nun **Şeyh Bedreddin, Vâridat** kitabı, V.Timuroğlu'nun 86 sayfalık "Şeyh Bedreddin Üzerine" yazısının ardından Bedreddin'in eseri Vâridat'ı vermektedir. (Türkiye Yazıları Yay., Ankara, 1979). İsmet Zeki Eyüboğlu, **Şeyh Bedreddin ve Vâridat**, Der Yay., 1980. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000. Esat Korkmaz, **Şeyh Bedreddin ve Vâridat**, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2007. Barış Çoban (der.), **Tarih-Ütopya-İsyân, Şeyh Bedreddin, Yaşamı, Felsefesi, İsyânı**, Su Yay., İstanbul, 2011. Eliaçık, İhsan, **Şeyh Bedreddin**, Tekin Yay., İstanbul, 2016.

Romanlardan bazıları:

Erol Toy, **Azap Ortakları** 2 cilt, 1973. Radi Fiş, **Ben de Halimce Bedreddinem** Yön Yay., İstanbul, 1978. M.Necati Sepetçioğlu, **Geçitteki Ülke**, İrfan Yay., İstanbul, 1979. Asyacan Nermin Devrimci, **Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa İsyânı**, Mola Kitap, 2014. Vehbi Bardakçı, **Şeyh Bedreddin, Yârin Yanağından Gayri**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Oyun: Orhan Asena, **Simavnalı Şeyh Bedreddin**, Toplum Yayınevi, 1969.

Şeyh Bedreddin'in torunu Hafız Halil'in yazdığı **Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi** ise Prof.Dr.Mehmet Kanar'ın manzum çevirisi olarak 2015 yılında yayımlandı (Tekin Yay., İstanbul).

Börklüce Mustafa hakkındaysa 2015 yılında **Börklüce Mustafa ve Tasvirü'l-Kulub (Kalplerin Tasvirî)** kitabı yayımlandı. Mehmet Işıktan'ın bu kitabında önce Bedreddin ve Börklüce Mustafa hakkında bilgi, ardından Börklüce'nin **Tasvirü'l-Kulub** kitabının çevirisi verilmektedir (Karina Yay.).

Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa hakkında bazı araştırmalarda ve özellikle Cumhuriyet öncesi dönemde yayımlanmış kitaplarda yer alan bölümler, Abdülbaki Gölpinarlı-İsmet Sungurbey'in **Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin** (s.x-xxxvii) ve A. Cerrahoğlu'nun **Şeyh Bedreddin** kitabında bulunmaktadır. (Cerrahoğlu, A., a.g.k., 1966, s.4-62)

Ahmet Yaşar Ocak'ın **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)** kitabında Şeyh Bedreddin'e ilişkin çok önemli bilgi, tespit ve değerlendirmeler bulunmaktadır (Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s.136-202).

Bunların dışında çeşitli yayınlarda ve ansiklopedilerde Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'e ilişkin bilgiler yer aldı. Son yıllarda bu konuda çeşitli bilimsel dergilerde uzun makaleler de çıktı.

Bu çalışmaları birkaç grupta sınıflandırmak mümkündür.

İlk grupta, Şeyh Bedreddin'i yeren ve suçlayan değerlendirmeler yer almaktadır. Bu değerlendirmelerin büyük bölümünde, Şeyh Bedreddin ve müridleri, kadınlar dahil her şeyde ortak mülkiyeti savunmakla ve İslamiyete karşı olmakla suçlanmaktadır.

İkinci grupta, Şeyh Bedreddin ve müridlerinin ortak mülkiyeti ve dinlerüstü bir kardeşliği savunduğunu düşünenler ve bu nedenle de Şeyh Bedreddin'i övenler bulunmaktadır.

Üçüncü grupta, Şeyh Bedreddin'in tarihte çok önemli bir konumunun olduğunu, ancak kendisinin ortak mülkiyeti savunduğuna ilişkin somut bir belge bulunmadığını, Börklüce Mustafa'nınsa ortak mülkiyetçi tavrına ilişkin gözlemlerin bulunduğunu düşünenler yer almaktadır. Galiba doğru tespit bu nitelikteki çalışmalarda ifade edilmektedir.

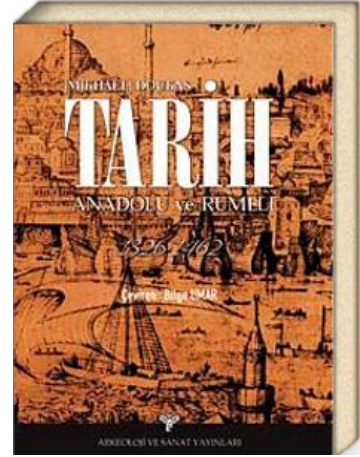
2. Börklüce'nin Ortaklaşmacı Görüşlerine İlişkin Tek Kaynak

Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in çağdaşları Bizanslı Doukas'ın yazdığı kitap, Börklüce Mustafa'nın ortak mülkiyeti savunduğuna ilişkin tek belgedir.

Doukas'ın kitabı ilk olarak 1956 yılında Vladimir Mirmiroğlu tarafından Türkçe'ye çevrildi ve **Bizans Tarihi** adıyla yayımlandı (İstanbul Fethi Derneği, İstanbul, 1956). Börklüce Mustafa'nın görüşleri hep bu kaynaktan yararlanılarak aktarıldı.

Prof.Dr.Bilge Umar, Michael Doukas'ın kitabını **Tarih, Anadolu ve Rumeli, 1326-1462** adıyla yeniden çevirdi. Bilge Umar, kitabın girişinde, Vladimir Mirmiroğlu'nun çevirisinde önemli hatalar, çarpıtmalar, keyfi çıkarma ve atlamalar ve eklemeler olduğunu belirtmektedir. (Umar, Bilge, "Çevirenin Sunuşu," Doukas, Mikhael, **Tarih, Anadolu ve Rumeli, 1326-1462**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.vii-xvii.)

Bilge Umar'ın çevirisiyle Doukas'ın kitabında Börklüce'nin görüşlerine ve yaşamına ilişkin bölümün bir kısmı aşağıda sunulmaktadır (ayraç içindeki bölümler Bilge Umar'ın açıklamalarıdır):

"O günlerde, kırsal yöre insanı kaba saba bir Türk İonia Körfezi (İzmir Körfezi) girişinde doğu yanda, Khios/Sakız Adası karşısındaki, halk tarafından Stylarios (Rumcada: Koca direk, destek sağlayıcı büyük direk) diye anılan dağın yöresinde (Karaburun Yarımadası'nda), ortaya çıktı. Bu kişinin, mülksüz, yoksul Türklere vaazlar vererek yaydığı öğretilerine göre, kadınlar dışında herşey, örneğin yiyecekler, giyecekler, çift hayvanları, tarlalar, ortak mal olmalıydı. 'Ben senin evine kendi evim imiş gibi gelebileceğim ve sen benim evime senin evinmiş gibi gelebileceksin; yalnız kadın kız takımı (ortaklık konusu olmaktan) hariç.' Hemen hemen bütün köylüleri kendine mürit edinmeyi başardıktan sonra, sinsi tutumla hristiyanların dostluğunu kazanma çabasına girişti. Bu amaçla, ulu orta diyordu ki, 'Türklerden bir kişi hristiyanların Tanrıya saygı göstermediğini öne sürerse, kendisi Tanrıya saygısı olmayan biridir' (=Hristiyanlara kâfir denmesi yanlıştır). Bunun üzerine onun öğretilerini benimseyenlerin hepsi denk gelip de bir hristiyanla karşılaşsalar, onu konuk edip ağırlar oldular, sanki Zeus'un gönderdiği bir melek imiş gibi ona saygı gösterdiler." (Doukas, M., a.g.k., 2008, s.98-99)

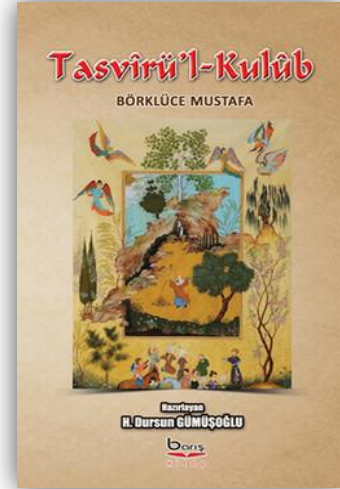
Doukas, kitabında Börklüce Mustafa'dan "sahte keşiş" olarak söz etmektedir. Doukas, Börklüce'nin ordusunun girdiği savaşları özetledikten sonra, yenilgiyle sonuçlanan son çatışmanın sonucunu şöyle anlatmaktadır:

*"Sonunda teslim olmağa mecbur edildiler; sahte keşiş de o aradaydı. Düşmanları onları yakaladı ve zincire bağlı olarak Ephesos/Selçuk'a getirdi; orada sahte keşişi her türlü işkenceden geçirdiler, ama beriki, kendisinin hayal kurguları nedeniyle, sarsılmaz ve kıvılcımsız kaldı. Bunun üzerine onu haç'a (haç biçiminde çapraz konmuş iki kalasa) çaktılar ve onu (bu haliyle) kalasalara çivilenmiş (mıh denen iri çivilerle çakılmış, mıhlanmış) elleri açık (mıhlanmış ellerini kapatamaz durumda) olarak bir devenin üstüne yerleştirdiler, zafer alayı gösterisi yaparcasına kentin içinde dolaştırdılar. Onun müritlerinden, hoca (şeyh, dede) edindikleri kişileri (Dede Sultan denen Börklüce Mustafa'nın) öğretilerini red ve inkâr etmeyenleri, bunların hepsini, onun gözleri önünde kıyımdan geçirdiler. Bu kişiler, 'Dede Sultan, erişil'den başka hiçbir şey söylemediler; söyledikleri (yapıtın özgün metninde Hellen yazımıyla, Türkçe aktarılmıştır; Doukas şimdi Rumcaya çevirisini vererek) 'Kutlas Peder, yetiş' demektir; ve onların hepsi gülümseyerek can verdiler. Hatta çok uzun süre boyunca (öldürülmemiş) birçok müridi arasında, onun ölmediği, tersine yaşamakta olduğu inancı tutunmuştur (süregitmiştir); öyle ki, bahtın denk getirmesiyle ben kendim, daha önce bütün bu olup bitenlerden sonra olaylar için ne diyorsun diye sorduğumda, yani olayları nasıl yorumluyorsun dediğimde, bana, onun (Börklüce'nin) ölmediğini, tersine karşıdaki Samos/Sisam Adası'na geçtiğini ve orada daha önceden sürdürdüğü yaşamı sürdürmekte olduğu yanıtını verdi. Ne bu hayal ürünlerine inandım, ne de onları aklın alacağı şeyler saydım." (Doukas, M., a.g.k., 2008, s.101-102. Vladimir Mirmiroğlu'nun çevirisindeki anlatım için bkz. Gölpınarlı, Abdülbâki, **Sınavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin** (önsöz, İsmet*

Sungurbey), Eti Yay., İstanbul, 1966, s.xi-xii. Aynı metin şu kitapta da yer almaktadır: Balivet, Michel, **Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyân**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.75-76)

Börlüce Mustafa'nın ortaklaşmacı/iştirakçi görüşlerine ilişkin tek kaynak, Doukas'ın yukarıda aktarılan alıntısıdır.

Börlüce Mustafa'nın **Tasvirü'l-Kulub** isimli bir kitabı vardır. Bu kitabı, bir girişle yayımlayan Mehmet Işıktaş'ın bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: "Bu risaleyi okuma isteğimin en büyük nedenlerinden birisi, Dede Sultan'ın, Dukas'ın anlattığı ortaklaşalık anlamında bir söyleminin olup olmadığı merakımdı. Risalede bu anlamda bir söylem bulunmamaktadır." (Işıktaş, Mehmet, **Börlüce Mustafa ve Tasvirü'l-Kulub-Kalplerin Tasviri**, Karina Yayınevi, Ankara, 2015, s.41)

3. Yeren ve Suçlayan Yazarlar

Türk Ansiklopedisi'nde şu değerlendirme yer almaktadır: "İdris-i Bitlisi'nin anlattığına göre, Bedreddin, kendisine inananlarla bir devlet kuracak, ilim kuvveti ve tevhit sırrının gerçekleşmesiyle taklitçilerin milletlerini ortadan kaldıracak, mezheplerini yıkacak, Osmanlı ülkesinde yaşayan halk arasındaki din ayrılığına son verecek, haram olan bazı şeyleri helâl kılacak, toprağı ve malı adamları arasında eşit olarak dağıtacak, Müslüman olmayanları da bu işten faydalandıracaktı." (Milli Eğitim Bakanlığı, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt VI, Ankara, 1953, s.7)

1957 yılında yayımlanan **Mufassal Osmanlı Tarihi'**nde "Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilik arasındaki farkların kalkmasını isteyen Şeyh Bedreddin, arazi ve emvalin müsavaten taksimine taraftardır" deniyordu. (**Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.1, İstanbul, İskit Yay., 1957, s.255)

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan **İslam Ansiklopedisi'**nde Bilal Dindar'ın yazdığı Bedreddin Simavi maddesinde şu değerlendirme vardır:

"Şeyhin eleştirilmesine yol açan sebeplerden biri de kendi eserlerinde açıkça görülmemekle birlikte, başta Börlüce Mustafa olmak üzere taraftarlarının özel mülkiyeti reddetmeleri, her türlü mülkün halkın ortak malı olduğunu savunmaları, kadın erkek bir arada sazlı içkili ayinler düzenlemeleri ve umumiyetle ibâhîliği savunmalarıdır. Son yüzyılda Türkiye'de bazı Marksist yazarlar bu tür fikirleri Bedreddin Simâvî'ye mal ederek onun ve taraftarlarının başlattığı olayları devrimci niteliği olan bir halk hareketi şeklinde yorumlamış, bu yönde çeşitli fikrî ve edebî eserler kaleme almışlardır. Ancak şeyhin mâsumiyetini savunan kaynaklar bu tür görüş ve uygulamaların onun taraftarlarınca ihdas edildiğini ve şeyhin günahsız olduğunu, hatta ihtilâl hevesinde dahi olmadığını belirtmişlerdir." (Dindar, Bilal, "Bedreddin Simâvî", Diyanet İşleri Başkanlığı, **İslam Ansiklopedisi**, s.334)

1961 yılında yayımlanan **İslam Ansiklopedisi'**nde şu değerlendirmeler yer alıyordu: "Şeyh, (...) saz ve şaraba izin veriyor, her şeyin insanlar arasında müşterek ve mübah olduğunu söylüyordu. (...) Şeyhe ve halifelerine uyanlar arasında, Türklerden ziyâde Yahudi ve Hıristiyanlar görülüyordu ki, bu da, onların bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaadleri çok câzip bulmalarından ileri geliyordu." (**İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1961, s.446)

Enver Behnan Şapolyo'nun 1964 yılında yayınlanan **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi** kitabındaki değerlendirme de (hiçbir kaynak gösterilmeden) aynı niteliktedir (cümle bozukluklarına müdahale edilmemiştir, YK):

"Simavilik eşitliğe ve sosyal adalete dayanan ihtilalci bir tarikattir. (...) Simavilik tasavvufa dayanan bir tarikat olmakla beraber, cemiyetin nizamını da beğenmiyor, yeni bir sosyal nizam kurmak tarikatin esasları içinde idi. Simavilik ihtilalci idi, Mazdek tarikatı gibi, iştirakçi idi. Cemiyette eşitlik ve sosyal adalet istiyordu. (...) Bu tarikatın ideolojisini Şeyh Bedrettin şöyle izah etmektedir:

“Cenabı Hak, dünyayı yaratmış, insanlara bahşetmiştir. Erzak, giyim eşyaları, davar, arazi ve bütün toprak mahsulleri umumun müşterek hakkıdır. İnsanlar hilkaten ve tabiaten müsavidirler. Birinin servet toplayıp biriktirmesile diğerinin ekmeğe bile muhtaç kalması ilâhî maksada muhaliftir. Her şeyin çift olarak halk edildiğine, madde ve ruhun varlığına, vücut birliğine, müsbet ve menfi kuvvetlerin münasebetle hayat ve hareketin uyandığına, karı ve kocanın birleşmesinden insanlığın doğmakta olduğuna göre, nikahlı kadınlar iştirâkten müstesnadır. Bu birlik haricinde kalan her şey insanların müşterek malıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim. Sen benim eşyayı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Emlâkimize karşı tasarruf edebilmeliyiz.’ (...)

“İşte Şeyh Bedreddin Simavi’nin sosyal meseleler hakkındaki fikirleri bu şekildedir. (...) Şeyh Bedreddin malların umuma ait olduğunu söyleyerek, iştirâkçiliği kabul ediyor. Her şeyini sosyalize etmek kararında idi. Bütün insanları bir olarak kabul ediyor, din ayrılığını da kabul etmiyordu. Devlet rejimi olarak da Cumhuriyeti tavsiye ediyor. Geniş bir hürriyete taraftardı. Tabîi olarak bu fikirler pek korkunçtu. Cemiyetin nizamını kökünden sarsacaktı.” (Şapolyo, E.B., a.g.k., 1964, s.419-431)

Yılmaz Öztuna’nın **Türkiye Tarihi** kitabındaki değerlendirme de benzer niteliktedir: “Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik arasında bir fark olmadığı ve bunların eşit tutulması lâzım geldiği iddiasındadır. En nihayet, her türlü mülkiyetin kaldırılması ve toprak ile malın müşterek olmasını tavsiye eder ve bunlara dayanarak geniş bir propagandaya girişir.” (Öztuna, Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, Cilt 3, Hayat Kitapları, 1964, s.135)

Ord.Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** kitabında, Bedreddin hareketini Alevilerle bağlantılı göstermektedir:

“Şeyh Bedreddin hareketi dikkate şayan bir hâdisedir; bu ayaklanma tıpkı XIII. yüzyılın ortalarına doğru tertip edilmiş olan Baba İshak ihtilaline benzemektedir; Baba İshak, nasıl Babâî ve Alevî’lere istinaden propaganda yaparak muhitini hazırlayıp Selçuklu kuvvetlerinin Suriye ve Elcezire taraflarındaki meşguliyetinden istifade ile Malatya, Maraş, Sivas, Çorum, Tokat, Amasya ve etrafındaki taraftarlarını ayaklandırdı ise, Şeyh Bedreddin de halifeleri vasıtasıyla hem Anadolu ve hem Rumeli’de hazırlamış olduğu Alevî muhitlerinde aynı suretle hareket etmiştir. Bir nevi Alevî kıyamı olan Şeyh Bedreddin vak’asından sonra hükümet ihtiyatlı davranmakla beraber memleketteki serbest fikir hayatına dokunmamıştır.” (Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, I. Cilt, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1982, s.534)

Aşağıda ele alınacağı gibi, Şeyh Bedreddin sünniydi. Zındık (sapkın, heretic) veya mülhid (ateist) olduğu için değil, devlete isyan suçundan idam edildi. Ayrıca ortaklaşmacı/iştirakçi görüşler savunduğuna ilişkin bir belge de yoktur. Şeyh Bedreddin’e olumsuz yaklaşanların bu tavrının bir nedeni, Şeyh Bedreddin’in öldürülmesi sonrasında yüzyıllar boyu yaşayan Bedreddînlü, Bedreddîn Sûfileri veya Simavenî Tâyifesi olarak da anılan müridlerdir. Bu müridlerin savundukları ve uyguladıkları, Şeyh Bedreddin’in düşüncelerinden farklıdır. A.Yaşar Ocak’ın belirttiğine göre, bu müridler, çağımızda Trakya’da yaşamakta olan Balkan Alevileridir. Osmanlı döneminden itibaren bu akım “kâfir”, zındık ve mülhid olarak suçlanmış, baskı altına alınmıştır.

“A.Gölpınarlı’nın da belirttiği üzere, Şeyh Bedreddin’in en ufak bir şekilde Alevilik temayülü taşımamasına rağmen, onun gibi büyük bir Sünnî âlimin mensuplarının bugün Aleviler’den ibaret oluşu ilginç bir olaydır. (...) Muhakkak ki iki zıddı bir araya getiren bu bağlantıyı, Şeyh Bedreddin’in giriştiği ihtilal hareketinin, eşitlikçi, din ve etnik ayrımı gözetmediği söylenen bağdaştırmacı (senkretik) heterodoks ideolojisi sağlamıştı. Şeyh Bedreddin onların gözünde artık Sünnî bir fışık âlimi değil, kendilerine bir dünya cenneti kurmayı vaat eden yarı tanrısal nitelikli mukaddes bir şahsiyet, bir ‘Mehdî’ydi. Bu insanlar onun gerçek şahsiyetini çoktan unutmuşlar, onu kendi inançlarının merkezine yerleştirmişlerdi. Anadolu Aleviliği’nin merkezinde nasıl Hacı Bektaş-ı Velî oturmuşsa, -Bektaşiler hariç- Balkan Aleviliği’nin merkezinde de Şeyh Bedreddin oturmaktadır.” (Ocak, A.Y., a.g.k., 1999, s.196-197. “Bugün Dobruca, Deliorman ve Bektaşileşmemiş Trakya Alevileri için Şeyh Bedreddin fevkalade önemli bir takdis konusudur.” (s.199))

4. Öven Yazarlar

Bezmi Nusret Kaygusuz, 1920 yılında yayınlanan kitabında Şeyh Bedreddin’in komünist olmadığını, ancak sosyal demokrasi niteliğinde bir ortaklaşmacılığı savunduğunu düşünmektedir:

"Bedreddin o tarihten 400 yıl sonra gelişen Sosyal Demokrasi'yi daha o zamanda yaymak ve uygulamak emelinde idi.

"Şeyh'in mesleğinde hakiki sosyalistlerin amaçladığı insanî kuralların cümlesi mevcuttur. (...) İştirakçiliğin mümeyyiz vasfı insan haklarını ve fikir hürriyetini mukaddes tanınması, hükümeti vatandaşın emrine ve iradesine bağlı bilmesi ve başkasının vatanına karşı ihtiras beslememesidir. (...) Şeyh'in kolektivizime dayanan doktrinini şimdiki Sovyetizm ile karıştırmamak lazım gelir.

"Franz Babinger, Bedreddin'in tarikatında iştirakçilik izleri bulunduğunu kaydettikten sonra (...)" (Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Şeyh Bedreddin**, İleri Yay., İstanbul, 2005, s.112)

Nazım Hikmet'in 1936 yılında basılan destanı da bu niteliktedir.

1960'larda Şeyh Bedreddin'in ortak mülkiyetçi görüşleri olduğunu gündeme getiren ilk kişi, herhalde Orhan Hançerlioğlu oldu.

Orhan Hançerlioğlu, ilk baskısı 1965 yılı Ocak ayında yapılan **Başlangıcından Bugüne Mutluluk Düşüncesi** kitabında, hiçbir kaynak göstermeden, şu değerlendirmeyi yaptı:

"On dördüncü yüzyıl, kronolojik sırada, karşımıza bir Türk toplumcusunu çıkarmaktadır: Şeyh Bedrettin (1357-1420). Bedrettin de, kendinden önceki toplumcular gibi, on beşinci yüzyılın ilk yıllarında, eşitliği ve mal ortaklığını savunmaktadır. Bedrettin, tasavvuf çerçevesi içinde, kendine özgü bir maddecidir. Şöyle diyor: Tanrı dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Öyleyse bu dünyanın toprağı ve bu toprağın ürünleri hepimizin ortak malı olmalıdır. Birinin mal toplayıp öbürünün aç kalması Tanrının amacına aykırıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyama kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar, hepimiz içindir. Bütün dinler birdir. Müslüman, Hristiyan, Mûsevî, Mecûsî hep aynı Tanrının kuludur. Aralarında kardeşlik, sevgi ve saygı olmalıdır. Birbirlerini sevenler ve sayanlar her zaman birleşebilirler." (Hançerlioğlu, Orhan, **Başlangıcından Bugüne Mutluluk Düşüncesi**, Üçüncü Basılış, Varlık Yay., İstanbul, 1973, s.205-206. Orhan Hançerlioğlu, kitabının 232. sayfasında da, yine kaynak göstermeden, aynı alıntıyı vermektedir. Orhan Hançerlioğlu, bu alıntıyı ve yaklaşımı daha sonraki kitaplarında da yineledi. Hançerlioğlu, Orhan, **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1977, s.166-169; **Felsefe Ansiklopedisi, Düşünürler Bölümü**, Cilt 1, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, s.64.)

Orhan Hançerlioğlu'nun kaynak göstermeden Şeyh Bedreddin'e ait olduğunu ileri sürdüğü görüş, başka yayınlarda da tekrarlandı. Örneğin, Şeyh Bedrettin'in görüşlerini Füzruzan Husrev Tökin, 1968 yılında yayımlanan **Türkiye'de Halk Hareketleri** kitabında şöyle özetlemektedir:

"Tanrı, dünyayı yaratmış, insanlara başışlamış. Yiyecek, içecek, giyecek, toprak, davar ve bütün toprak ürünleri, kamu'nun ortaklaşa hakkıdır. İnsanlar yaratılıştan eşittirler. Birinin servet toplayıp biriktirmesiyle diğerinin ekmeğe bile muhtaç olması tanrısal maksat'a aykırıdır. Nikahlı kadınlar ortaklık kurallarının dışındadır. Bu birlik dışında kalan her şey, insanların ortaklaşa malıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim. Sen benim eşyama kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Emlakimize karşılıklı sahip olabilmeliyiz. Tanrı, ortaya koyduğu kanunlardan hakkı ile faydalanabilmesi için insana akıl ve anlayış vermiştir. Herkes kendi aklının çevresi içinde Tanrı'nın emirlerini kabul eder. Birinin çevresi, inancı diğerlerine benzemediği için zor ve sertlik göstermek doğru değildir. Düşünce, vicdan özgürlüğü, tabiat düzeninin verimidir; onun için zorbalığın etkisinden korunmuştur. Gerek Müslümanlıkta, gerek Hıristiyanlıkta bilginlerin ve papazların yanlışları ile nice kötü şeyler konmuştur; bunlar kaldırılırsa dinler bir olur. Müslüman, Hıristiyan, Musevî, Mecusî, hep tanrı kuludur, birdir, kardeştir. Aralarında sevgi ve kardeşlik bulunması şarttır. Onların kaynaşması ve muhabbetleri sayesinde Hak kötülüğü yener. (...) Haksızlığın ve zorbalığın elinde bulunan bir hükümetin saldırılarını hoş görmek ve emirlerine uymak hiç bir zaman doğru değildir. Saray, saltanat, yeniçeri ve savaş hep haksızlığın eseridir. Tekkeler, dervişler, bilginler de haksızlığın ve zorbalığın ürünleridir. Onlar da haksızlığa ve zorbalığa alet oluyorlar. Hükümet, zaman-ı saadet'de (İslamiyetin ilk devirlerinde) olduğu gibi, millet tarafından seçilmelidir. Herkes tam bir özgürlük içinde kendi düşünce ve davranışının sahibi olabilmeli, komşusunun davranışlarına ve inancına saygı göstermelidir." (Tökin, Füzruzan Husrev, **Türkiye'de Halk Hareketleri**, İstanbul, 1968, s. s.37-38)

Dr.Hikmet Kıvılcımlı da, **Sosyalist Gazetesi**'nde 1966-1970 yılları arasında yayımlanan Şeyh Bedreddin değerlendirmesinde, Bedreddin'in programı konusunda açık bir değerlendirme yapmasa

da, Bedreddin'in sosyal devrim açısından büyük önemini şu şekilde ifade etti: "Simavnalı Şeyh Bedreddin, gerek Türkiye Devrim tarihinin, gerekse bütün insanlığın Sosyal Devrim tarihinin en ilgi çekici, en büyük kahramanlarından biridir. (...) Şeyh Bedreddin'in zamanına kadar medeniyetler dıştan gelen barbar akınlarıyla (tarihsel devrimle) yıkılırlardı. (...) Şuursuz medeniyet yıkılışları karşısında ilk sosyal devrimi yapmaya çalışan, modern çağın müjdecisi Bedreddin, düşünce ile davranışlarını birleştiren büyük bir kişidir. Düşüncelerini **Varidat** ve **Teshil** isimli kitaplarında söylemiştir." (Yazıların yeniden basımı için bkz. Kıvılcımlı, Hikmet, "Tarihin İlk Sosyal Devrim Hareketinin Lideri Şeyh Bedreddin," **Bilim ve Ütopya**, Sayı 106, Nisan 2003, s.36-42)

İhsan Eliaçık da Şeyh Bedreddin'in ortaklaşmacı veya iştirakçi bir çizgide olduğu görüşündedir. 2016 yılında yayımlanan **Şeyh Bedreddin** isimli kitabında şunları yazıyor:

"Avrupa'da Katarlar, Trakya'da Begomiller, Ege'de Bedreddiniler, Orta Anadolu'da Ahiler, Kalanderiler, Azerbeycan'da Hurufiler, Irak'ta, Suriye'de, Ortadoğu'da Karmatiler'in ardılları; bunların hepsi aynı fikirleri savunurlar. Kendi yaşadıkları bölgelerdeki sultanlara ve saraylara karşı çıkıp, ortaklaşacı bir mülkiyet çerçevesinde, yarin yanağından gayri her şey ortak anlayışını savunan gruplardır."

"Hasan Sabbah'ın 360 kalesi vardı; bugünkü tabirle 360 kantonu, küçük yerleşim birimleri vardı. İslamiyet, saraylarda imparatorluklar şeklinde değil, küçük yerleşim birimlerinde azar azar nüfuslarla, ortaklaşacı üretim ve paylaşım düzeni ile yaşanır diyorlar. Şeyh Bedreddin bu görüşün, Karmatilerin bir devamıydı. (...) Saray dışındaki İslami akımlar hep yerinden yönetimi, padişahçılığı değil ortaklaşacılığı, küçük birimler halinde yaşamayı, beraber üretmeyi ve paylaşmayı savunmuşlardır."

İhsan Eliaçık, Dukas'ın anlatımlarını aktardıktan sonra şunları yazıyor: "Bizanslı tarihçinin bu anlatımı Bedreddin hareketinin genel karakterini de resmediyor. Aslında bu fikirler ne Şeyh Bedreddin'e ne de çağdaşı hareketlerde ilk defa görülen fikirler değildi. Az önce geçtiği ta Ebuzer'den beri gelen bir tarihsel fikri damarın o günkü biçimiydi." (Eliaçık, R.Ihsan, **Şeyh Bedreddin**, Tekin Yay., İstanbul, 2016, s.13, 19-20 ve 33)

Günümüzdeki yaygın görüş, Şeyh Bedreddin'in eşitlikçi, ortak mülkiyetçi, ortaklaşmacı, iştirakçi bir düzen için mücadele ettiğidir. Şeyh Bedreddin ve halifeleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in aynı görüş ve idealleri savunduğuna inanılmaktadır.

5. Nesnel Değerlendirmeler

Osmanlı tarihçilerinin en önemlilerinden olan Prof.Dr.Mustafa Akdağ, 1959 yılında yayımlanan **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1243-1453)** kitabında Şeyh Bedreddin'in hareketini orta Anadolu'daki Babâlik gibi hareketlerden farklı değerlendirmektedir:

*"Şeyh Bedreddin namına ilk büyük ayaklanmanın Karaburun ve Aydın taraflarında görülmesi, bunun üzerine, şeyhin, Anadolu'da herhangi bir tarafta değil de, Rumeli tarafında Bulgaristan'ın Deliorman bölgesinde harekete geçmesi ve başına, bâzı akıncı, tımarlı sipahi ve medrese talebesinin dahi toplanması bize şunu anlatıyor ki, bu isyan, Orta Anadolu, Yeşilirmak çevrelerinden Eskişehir ve Bursa taraflarına kadar faaliyetlerine ve tekkelerine rastladığımız Babâlik-Bâtınîlik tarikatları içinde bir hareket değildi." (Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1243-1453)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.No.131, 1959, s.283)*

"Şeyh Bedreddin isyanı (...) yalnız Anadolu'nun geniş Bâtınî muhitlerini alâkadar etmemiş olmasıyla değil, bu isyânı tertip eden şefin Osmanlı devlet ricâline dahil bir şahsiyet bulunması itibariyle de mâzideki tarikat isyanlarından farklıdır." (Akdağ, M., a.g.k., 1959, s.285)

"Allaha itikat eden ve fakat Resûl olarak Hazreti Peygamberi değil, kendi şeyhlerini kabul eden âsilerin idaresinde toplanan hayli büyük kalabalığı o havalinin Türkmen ahalisi içinden türeyen bir takım bekâr işsizlerin meydana getirmiş olduklarında hiç şüphe yoktur. (...) Ege sahilleri fetholunduğundan beri, bütün Batı Anadolu çevresine yayılmış olan Türkmen halk arasından pek fazla boş insan türemiş olduğu ve Ege ve Doğu Akdeniz'de Doğu-Batı deniz nakliyatı bakımından varlıklarını kuvvetle hissettiren Türk korsam gemilerine tayfa tedariki hususunda bu kimselerin çok işe yaradıkları malûmdur. (...) Vaktiyle Şeyh Bedreddin İzmir yöresini ziyaret ettiği zaman, Adalardan bir takım papazların, gelerek, Şeyhin elini öpmüş oldukları anlaşılmasıyla beraber, Baba Resûl ve Torlak Kemal'in ordularında Türkmenlerden başka yahudi ve

hıristiyanların da bulunmuş olduklarına dair bir emare mevcut değildir. (...) Bulgaristan taraflarında Şeyh Bedreddin'in kendi etrafında topladığı kalabalığın terkihi de gene müslüman Türklere münhasır kalıyordu." (Akdağ, M., a.g.k., 1959, s.285-286)

"Şeyh Bedreddin isyanını, ne tek başına bir tarikat hareketi, ve ne de, bu tesir olmaksızın siyasi olarak izaha imkân yoktur. O halde, bu hâdisenin karakterini şu üç husus ile tâyin etmek en uygun yoldur: (1) Şeyh Bedreddin, bilgi ve zekâsı sayesinde, Rumeli'de ve Anadolu'nun batı taraflarında kendine bağlı bir zümre yaratmış olup, kendisi bunlarca tarikat şeyhi sayılıyordu. O, bu hali ile bâtinî idi. (2) Evvelki tarikat isyanlarından farklı olarak, Şeyh Bedreddin-i Simavî, devlet hizmetinde bulunması dolayısıyla, ricâlden idi ve bu suretle hükûmet mensupları arasında da, gerek tarikat tesiri ve gerek vazifesi yoluyla, taraftarlar tutmuştu. (3) Siyasî karışıklık sebebiyle düzeni bozulmuş olan Ege denizciliği ve başka iş sahaları yüzünden, bu çevrede türeyen Türkmen bekârlarının çokluğu ve bilhassa Anadolu'dan öteyakaya geçen Türklerin Rumeli'de meydana getirdikleri izdiham, buralarda bir iş darlığı ve dolayısıyla iktisadî hercümerc yarattığından, bunun neticesi olan içtimâî buhran, her iki geçenin, bilhassa bekâr kitlelerine, mal yağması, istikbâl vaadi ve hattâ bir çok içtimâî ahlâk kaidelerinden kurtulma yoluyla ruhî buhranı atlatma yollarının gösterilmesi halinde, heyecanlı bir ayaklanmanın en müsaid zeminini teşkil ediyordu. Şu halde, Şeyh Bedreddin, tarikat yolundan mânevî bir şühret temin ettiği gibi, devlet ricâlinden bulunmasıyla, Osmanlı siyasî kadrosunun bir mensubu olarak, mevcut siyasî-içtimâî nizamın yabancısı olmak gibi bir mazhurdan da kurtulmuştu. Rumeli ve Ege kıyılarındaki işsizlik ve nizamsızlık ona müsait zemini hazırlamış bulunuyordu. Hulâsa, Şeyh Bedreddin isyanının mâzideki diğer Bâtinî hareketlerinden çok mühim bir farkı, şefin devlet ricâlinden olması ve bu suretle hükûmet kadrolarında dâvasına arkacı olanların bulunmasıydı." (Akdağ, M., a.g.k., 1959, s.288-289)

Cemil Yener, 1970 yılında yayımlanan kitabında **Vâridat**'ın başına yazdığı bölümde şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

"Şeyh Bedreddin'in ne yapmak istediğini bütün açıklığı ile bilmiyoruz. Ancak yapacağı devrimlerin ilkeleri ne olursa olsun, çevresine toplananların, Şeyhe bir kurtarıcı olarak ve savunduğu düşünceleri benimseyerek bağlanmış olduklarını sanmıyorum. Aydınlanmamış halk yığınları arasında bir düşüncenin, ya da ülkünün sürümü olamaz. Böyle topluluklar gelenekler, görenekler ve alışkanlıkları ile yönetilir."

"Şeyh Bedreddin'in kurmak istediği düzen, dinsel bir nitelikte olamaz. Çünkü o, dinler arasında bir ayırım yapmıyor. Kendisinin de söylediği gibi, düşüncelerini gizlediği için, kurmayı düşündüğü düzenin nitelikleri ve sınırları kesinlikle aydınlanamaz." (Yener, Cemil, **Şeyh Bedreddin, Vâridât**, Elif Yay., İstanbul, 1970, s.29, 51)

İsmet Zeki Eyüboğlu, **Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi** kitabında ihtiyatlı bir dil kullanmakta ve ortaklaşmacı/iştirakçi görüşlerin Börklüce Mustafa aracılığıyla yayıldığını belirtmektedir:

"Osmanlı kaynaklarında, Şeyh Bedreddin'le ilgili olarak gösterilen düşünceler arasında toplum düzenini, aile kurumunu, malvarlığını konu edinen savlar çoktur. Bu savlara göre bütün insanlar arasında malvarlığı eşitliği temeldir. Yeryüzü belli ulusların, belli yönetimlerin değil bütün insanların ortaklaşa yararlanmaları gereken bir alandır. Başlıca değer kaynağı emektir. Bütün insanlar eşit ölçüde çalışmalı, üretilenlerden gene eşit oranda yararlanmalıdır. Kadın-erkek birliğinden oluşan aile kurumunda erkeğin egemenliği insan varlığına aykırıdır. Bütün toplum kurumlarında kadın-erkek eşitliği temel olarak alınmalıdır. Üretmeden tüketmek yasal değildir. Tanrının birliğine inanmış bütün dinlerin ereği bir olduğuna göre 'mezhep' ayrılıkları gereksizdir, insan eşitliğiyle bağdaşmaz. Börklüce Mustafa aracılığıyla yayıldığı bildirilen bu görüşler nedeniyle Şeyh Bedreddin, gerçekte herhangi bir tarikat ya da mezhep kurmamıştır." (Eyüboğlu, İ.Z., a.g.k., 1987, s.420-421)

İsmet Zeki Eyüboğlu, **Şeyh Bedreddin ve Vâridât** kitabında ise, Bedreddin'in ortaklaşmayı savunan köklü bir devrimden yana olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır.

"Şeyh Bedreddin'den günümüze kalan yazılarda, onun ne biçim bir toplum düzeni istediğini, önerdiğini gösteren açık seçik bir düşünce ürünü yoktur. Bütün düşüncelerinin yoğunlaştığı Vâridât incelendiğinde, Şeyh Bedreddin adına ileri sürüldüğü nitelikte, bir toplum düzeninden de söz edilemez. Öteki yapıtlarında da

çağına yenilik getiren bir toplum anlayışı bulunmaz.” (Eyüboğlu, İsmet Zeki, **Şeyh Bedreddin ve Vâridât**, 1980, s.223)

“Açık söylemek gerekirse Şeyh Bedreddin, Osmanlı kaynaklarının abartmalı nitelikte gösterdikleri bir kimse değildir, özellikle aşırı toplumcu denebilecek bir yanı yoktur.” (Eyüboğlu, İ.Z., a.g.k., 1980, s.230)

“Öyle anlaşılıyor ki bu konuda pek de yavan olmayan Börklüce Mustafa da şeyhin görüşlerine kendininkileri eklemiş, ortakçılığa dayanan bir toplum anlayışını geliştirip yaymaya başlamıştır. Şeyh ile kâhyasının görüşlerinden oluşan bu ortakçı toplum düzeni, daha çok, geçim sıkıntısı çeken üretici toplulukların ilgisini çekmiş, onların yaşama düzenine yön verebilecek nitelikte sayılmıştır. Nitekim ayaklananların köylülerden, topraksız kimselerden oluşması da bunu göstermektedir. Yoksa köylülerin yalnız din inançlarıyla, cennet umuduyla böyle bir işe sarılmaları pek olası görülüyor.” (Eyüboğlu, İ.Z., a.g.k., 1980, s. 231)

“Şeyh Bedreddin’in toplum düzenini kesin çizgileriyle niteleyen, tanımlayan bilgece bir görüşü yoktur.” (Eyüboğlu, İ.Z., a.g.k., 1980, s. 234)

Abdülbaki Gölpınarlı, 1966 yılında yayımlanan **Sımavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin** kitabında Bedreddin’in iştirakçiliği/ortaklaşmacılığı savunduğu görüşüne karşı çıkmaktadır: “Bedreddin herhalde bir inkılâb yapmak emelindeydi; fakat bu husûsta şeriatı ibtâl değil, kendi görüşüne, anlayışına göre ihyâ etmek emelini gütmekteydi ve Mehdî hâdiselerini gözünün önünde tutuyor, kendisini bir ‘Sâhib-zamân’ sayıyordu.” (Gölpınarlı, a.g.k., 1966, s.40)

Abdülbâki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik** kitabında da Bedreddin’e atfedilen iştirakçilik fikrine karşı çıkmaktadır: “Hele Bedreddin’e atfedilen iştirakçilik fikrinin, Şia’yla hiçbir ilgisi olmadığı gibi onun fikirlerini belirten ‘Vâridat’ında da buna dair açık bir ifade yoktur.” (Gölpınarlı, Abdülbâki, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik**, Der Yay., İstanbul, 1979, s.171)

Vecihi Timuroğlu, **Şeyh Bedrettin, Varidat** isimli kitabında Bedreddin’in programının sınırlılığına dikkat çekmektedir: “Şeyh’in kuracağı devletin niteliği neydi? Bu konuda, elimizde kesin belgeler yoktur. Şeyh’in hiçbir yapıtında da böyle bir kanıt verilmemektedir. Ama, her zaman adaletten söz ediyor. Adalet üzre hüküm sürmekten söz açıyor. Bu adaletin İslâm üzre bir adalet olması büyük bir olasılıktır. Çünkü, tüm yapıtlarında, Hanefi Fıkhı egemendir.” (Timuroğlu, Vecihi, **Şeyh Bedrettin, Varidat**, Türkiye Yazıları Yay., Ankara, 1979, s.28)

Prof.Dr.Ahmet Yaşar Ocak, ikinci baskısı 1999 yılında yapılan **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)** kitabında Şeyh Bedreddin’in ortaklaşmacı bir düzen yanlısı olduğuna ilişkin hiçbir kanıt bulunmadığını belirttiikten sonra, Bedreddin ile halifeleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal arasında da görüş farkı bulunduğu saptamasını yapmaktadır. A.Y.Ocak, Şeyh Bedreddin’in örgütlediği ayaklanmanın farklı toplumsal taleplerinin olduğunu ileri sürmektedir:

“İdeolojisinin muhtevasına gelince, Şeyh Bedreddin’e izafe edilen ‘Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında fark gözetmeyen, bunların mensup olduğu dinlerin birbirlerine üstünlüğünün söz konusu olmadığını ileri süren ve eşler hariç, her türlü mal ve servetin ortaklaşa kullanımını prensip kabul eden’ böyle ‘eşitlikçi ve paylaşımçı’ bir ideolojinin, gerçekten onun tarafından propaganda edildiğini bildiren hiçbir tarihsel kanıt ortada yoktur.”

“Şeyh Bedreddin isyanının, iddia edildiği gibi paylaşımçı ve eşitlikçi, özel mülkiyete karşı bir halk hareketi, hatta isyana katılanlar arasında Hıristiyan ve Müslüman köylüler de bulunmasına rağmen bir köylü isyanı değil, son tahlilde, büyük kesimiyle imtiyazları ellerinden giden Müslüman sipahilerin, sınır gazilerinin ve Hıristiyan feodallerin çıkarlarına hizmet eden bir ayaklanma hareketi olduğunu kabul etmek daha doğru görünüyor.”

“Biz Şeyh Bedreddin’in isyanıyla Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal’in isyanları arasında sosyal tabanları itibarıyla önemli bir fark olduğuna dikkate almak gerektiğini düşünüyoruz. İki halife de formasyon itibarıyla Şeyh Bedreddin’den farklı kişiliklere sahiptiler. İkisi de Kalendarî olan bu kişilerin, şeyhleri gibi yüksek bir sosyal tabakadan gelmedikleri çok açık olduğu gibi, eğitim görmüş olup olmadıkları hakkında da bilgi yoktur. Nitekim belli bir eğitim formasyonu almış oldukları izlenimi uyanmıyor. Her ikisi de şeyh olan bu iki şahsın etrafına toplananların büyük kısmı Kalendarî dervişleri (Torlaklar) oldukları gibi, geri kalanlar da büyük bir ihtimalle Fetret döneminin rahatsızlıklarını sonuna kadar yaşayan ve Osmanlı siyasal iktidarının gittikçe güçlenen Sünni ve devletçi tavrına karşı çıkmak isteyen göçebe Türkmen ve köylü kesimi olmalıdır.” (s.174)

"Bize göre ise o, büyük bir ihtimalle merkezîyetçi yönetim aleyhtarı bir İslam âlimi ve mutasavvıf olarak, yaşanan toplumsal kargaşaya son verip toplumu ve mensup olduğu kesimi selamete erıştırme konusunda kendini sorumlu görerek düzene karşı çıkan bir aksiyon adamıdır." (Ocak, A.Y., a.g.k., 1999, s.172, 174, 180)

Ahmet Yaşar Ocak, Şeyh Bedreddin'im **Vâridat** kitabının da büyük olasılıkla Bedreddin'in anlattıklarının bir müridi tarafından derlenmesiyle oluştuğunu ileri sürmektedir.

Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde yaşayan Prof.Dr.Ernst Werner'in 1964 ve 1974 yıllarında yayımlanmış iki makalesiyle Yıldırım Dağyeli'nin kendisiyle 1978 yılında yaptığı ve aynı yıl **Bora Dergisi'**nde yapılan görüşmeyi içeren **Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa** kitabı önemli değerlendirmeler içermektedir. E.Werner, Bedreddin'in ortak mülkiyetçi bir yaklaşımının bulunmamasına karşın, çok daha gerçekçi ve önemli amaçlar peşinde mücadele ettiği görüşündedir:

"Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa isyanını, tüm Türkiye tarihinin en önemli olayı olarak görüyorum. Ben de Münih'te yaşayan ve Şeyh Bedreddin üzerine bir inceleme yazmış olan Fransız Babinger'le birlikte, Şeyh Bedreddin'in dünya tarihinin en önemli kişilerinden biri olduğu görüşündeyim." (Werner, Ernst, **Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa**, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s.22)

"Şeyh Bedreddin'i bir islahatçı (reformcu) ve siyasetçi olarak görüyorum. O, Börklüce Mustafa gibi sınıf düzenini yıkmaya yönelmemişti. (...) Katolik dininin hâkim olduğu ülkelerin karşısına dikilecekti. Bu durumu Şeyh Bedreddin'in sahip olduğu büyük bir görev olarak ve o zamanın koşulları içinde gerçek tarihî bir alternatif olarak görüyorum. Bu, Börklüce Mustafa'nın övdüğü sınıfsız toplum gibi bir ütopya, bir hayal değildi. Börklüce Mustafa'nın, başarısızlığa mahkûm bir davranıştı. Fakat Şeyh Bedreddin'in istediği düzeni olanak dahilinde görüyorum. Bu bakımdan onun yenilmiş olması gerçekten çok acıdır." (Werner, E., a.g.k., 2006, s.23, 54, 66, 67)

Bedreddin, "İslamın Ortodoks Hıristiyanlığa yakınlaşması yoluyla bir İslam reformunu amaçlıyordu."

"Börklüce Mustafa'nın ortak mülkiyet çağrısı, ustasının ufku dışında kalıyordu. Feodal devlet kesinlikle parçalanmamalı, onun yerine ütopyik bir halk iktidarı getirilmemeli; tersine, radikal bir reforma tabi tutulmalıydı. (...) Mustafa'nın yönelimi sınıfsal yapının parçalanmasına, tüketim komünizmine, dinsel, toplumsal ve ekonomik eşitliğe doğruydı. Radikal ütopyacılıkla noktalandı."

"Bedreddin, Latin-Yunan kiliseler birliği tasarısının karşısına, dinlerin, hükümdarların, kabilelerin ve halkların yan yana ve karşı karşıya yaşamasını üretken bir birlikte yaşama dönüştürmeyi vaat eden İslami-Hıristiyan bir kültür sentezini koyuyordu. Bu ve yalnızca bu anlamda Bedreddin'in girişimi, Osmanlı tarihinde emsalsiz bir olaydı, öyle de kalacak ve 16. yüzyılın Kızılbaş isyanlarından nitelikçe ayrılacaktı. O, kendini, Balkanlar'daki egemen sınıfa sultan, halka ise mehdi olarak tanıtıyordu."

Ernst Werner, ilk baskısı 1966 yılında yapılan **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)** isimli kitabında da Şeyh Bedreddin'e ilişkin benzer önemli değerlendirmeler yapmaktadır:

"Bedreddin çok gezip görmüş, çok üstün kültürlü bir din bilginiydi; devletin kuvvet dengelerini iyi tanıyordu, üstelik kazaskerlik gibi yüksek bir devlet görevi yüklenmişti. M.Akdağ bu olguya büyük önem veriyor, çünkü Bedreddin eninde sonunda egemen sınıftan sayılıyordu. Devlet adamı olarak kazandığı deneyimleri isyanı hazırlarken de kullanıyordu. Bu durum onun başkaldırışını önceki tüm ayaklanmalardan nitelik açısından farklı kılıyordu. Onun amaçlarında Mustafa'nın kafasındaki eşitlik ideali ve komünizm deneyi yoktu. 'Tüm feodal toplumu yadsayan bir devrimci' değildi. Sadece bir reformcuydu o. Mehmed'i devirmenin ancak sipahiler kendisinden yüz çevirdikleri zaman mümkün olduğunu biliyordu. Sipahileri eşitlik ilkesiyle kendi yanına çekemezdi, ancak onlara toprak vaadinde bulunabilirdi. Buna karşılık Hristiyanlarla uzlaşma fikrini Börklüce'yle tamamıyla paylaşıyordu. (...) Bedreddin, geniş çaplı hoşgörü düşüncesiyle, Türkler ve yerli halk arasında bir kaynaşma sağlamak istiyordu. Dinlerin eşitliği ilkesini bu amaçla yayıyordu (...) Yenilenler ve yenilenler yeni bir devlet sistemi içinde kaynaşmış bir toplum oluşturmaliydılar ve bu toplum, Katolik Avrupa'ya direnecek istem ve güçte olmalıydı. Ortodoks Grekler ve Slavlar bir İslam-Hristiyan Devleti içinde Batı kilisesine karşı cephe alarak birleşmeliydiler. Şeyh, bir Latin-Grek kiliseler birliği düşüncesine karşı bir İslam-Hristiyan toplumları senteziyle çıkıyordu, böyle bir toplumda dinsel ve etnik

sınırlar kalmayacaktı. Yöneten ile yönetilenleri bağlayan ortak çerçeve hoşgörüydü, hümanizm düşüncesiydi. Sınıfsal egemenliğin kaldırılmasını düşündüğü yoktu. Ütopik planları ve pratikleri bir yana bırakıyordu.” (Werner, Ernst, **Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)**, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s.277-278)

“Anadolu’da daha feodalizmi açıkça geliştirmenin kavgası veriliyordu, feodalizmin ileriye doğru gelişmesi amaçlanıyordu; yoksa onun yerini başka bir şeyin alması değil. Mustafa’nın yanında, Münzer’in elindeki madenci ve köylü yığınları gibi devrimci güçler yoktu. Ufukta proletaryanın oluşmakta olduğuna ilişkin hiçbir belirti yoktu. Ama Mustafa, Münzer’in amacına paralel bir topluma önceden ulaşmayı göze alabiliyordu. Oysa Bedreddin bu düşüncelerden çok uzaktaydı. Gerçi sömürünün hafifletilmesini, ‘yoksul insanın’ daha iyi koşullara kavuşturulmasını amaçlıyordu, ama bunlar tüm devlet aygıtını parçalayarak değil, sadece tepeden gelme reformlarla yapılmalıydı. Onun kaderinde devrim yoktu, sadece ıslahat (reformatio) ve yenileştirmek (renovatio) vardı.” (Werner, E., a.g.k., 2014, s.279)

Bu dönemde Osmanlı’ya karşı Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi önemli bir tartışma konusuydu. Bu nedenle, Şeyh Bedreddin’in çabası son derece önemliydi. Abdulhamit Kırmızı’nın anlatımlarına göre, Şeyh Bedreddin’in mücadelesinin sürdüğü dönemde Bizans toplumu ikiye bölünmüştü. Kimileri, Ortodokslarla Katoliklerin birleşmesini savunuyordu. Böylece Batı’nın yardımı alınabilecek ve Osmanlı’nın ilerlemesi durdurulabilecekti. Diğerleri ise iki kilisenin birleşmesine karşı çıkıyor ve bunun küfür anlamına geleceğini ileri sürüyordu. Doukas ise iki kilisenin birleşmesinden yanaydı. (Kırmızı, Abdulhamit (ed.), **Son Dönem Bizans Tarihleri ve Osmanlı Anlatımları**, Kırmızı, Abdulhamit, “Dukas Tarihi,” Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009. A.Kırmızı’nın sözkonusu yazısında Doukas’a ilişkin çok ilginç bilgiler yer almaktadır.)

Michel Balivet de, **Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân** isimli kitabında Bedreddin’in ortak mülkiyetçi bir düzen uğrunda mücadele ettiği görüşüne karşı çıkmaktadır: “Bedreddin’in ideolojik sistemi konusunda toparlanabilen unsurları analiz ederken, ona mal edilen ‘kolektivist’ (‘iştirakçi’) düşüncelerin yalnızca Börklüce’ye atfen dile getirildiğini, bunun da yalnızca Dukas’ın metninde yer aldığını gözden uzak bulundurmamak gerekir. (...) Osmanlı kaynakları aslında sapkınlık terimleri konusunda çok zengindir ama, şeyh ve başlıca müridi konusunda bazı modern Türk yazarları gibi iştirakçilik ve buna benzer hiçbir kavramdan söz etmezler.” (Balivet, Michel, **Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyân**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.83)

Bedreddin’in en önemli eseri olan Vâridat’da “Ne Dukas’ın Börklüce konusunda sözünü ettiği mal paylaşımı, ne Osmanlı vakanüvislerin ileri sürdüğü sultana karşı açık isyan ve mehdilik iddiası, ne (...) ‘mum söndü’ ayinleri, ne özel bir Hıristiyanseverlik, ne de dinlerüstü bir anlayış söz konusu edilir.” (Balivet, M., a.g.k., 2000, s.109)

“Aslında Bedreddin’in siyasi tavrı bile kesinlikle saptanmış değildir; 1416 isyanı ona mal edilse de, onun bu isyanın itaat edilen şefi ve etkin elebaşı olduğu, kuşkusuz Osmanlı yanlısı kaynaklar tarafından ileri sürülen, ancak başta torunu olmak üzere yakınları tarafından sürekli olarak reddedilen bir varsayımdan öteye geçmemektedir.” (Balivet, M., a.g.k., 2000, s.119)

Yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı kadarıyla, Şeyh Bedreddin hakkındaki üçüncü grup değerlendirme daha inandırıcıdır.